

Research Article

DOI: 10.22124/jol.2024.26391.2445

University of Guilan

Iranian association of penal law

Criminal law Research
A Biannual Journal
Vol . 15, No.2, Fall (2024) & Winter 2025(Serial 30)

**Differential Protection of Vulnerable Accused in Criminal Proceedings
(Looking at EU Laws)**

1. Elham Heidari,

Assistant Professor of Criminal Law and Criminology, Law Department, Faculty of Literature and Human Sciences, Shahrekord University, Shahrekord, Iran.(Corresponding Author:
e.heidary@yahoo.com)

Submit Date:2024/01/05

Accept Date:2024/08/17

Abstract:

The main goal of criminal justice system is to acquit the innocent and punish the guilty. Achieving this goal, which is possible by observing the rules of fair trial and defense rights of defendants, is more difficult for a group of defendants who, for various reasons, are unable to understand the criminal trial process and follow it, and are called vulnerable defendants. This issue shows the necessity of a differential view of the criminal legislator towards them. In this paper, we aim to present an understandable definition of vulnerable defendants, using a descriptive and analytical method and using library resources, as well as examining their problems in facing the criminal justice system, in order to propose specific support solutions for them. The comparative study shows that the use of strategies to strengthen their interaction and communication with the police, judicial authorities and strengthening their defense rights can be efficient.

Key Words: *vulnerable defendants; differential Protection; defense rights; criminal proceedings; criminal Justice*

1. Introduction

The goal of criminal proceedings is undoubtedly the acquittal of the innocent, the conviction and punishment of the guilty, and it has always been emphasized that if thousands of criminals go unpunished, it is better that the innocent be punished. Of course, criminal proceedings have a long way to go in order to achieve this goal, and it requires the use of principles, rules and tools that have been presented by thinkers in this field over the years. Principles such as acquittal, equality of arms, fair trial, the use of defense rights for the accused, etc., all help criminal proceedings in reaching its ultimate goal. Meanwhile, in criminal proceedings, we sometimes encounter defendants who are vulnerable and do not have the same normal status as other defendants due to various reasons such as age, gender, mental and intellectual illnesses, etc. It is clear that this situation deprives them of the ability to pursue the criminal proceedings and their active participation in this process. It is possible that some causes of vulnerability, such as suffering from mental and spiritual diseases, prompt the perpetrator to accept the accusation or make statements against himself in order to free himself from interrogation and ignore the consequences of his speech. This shows the necessity of differential support for them.

The accused is a party to the criminal proceedings, and discovering the facts requires his presence and cooperation in the investigation sessions. His vulnerability or disability due to reasons such as physical or mental conditions put him in a weak position and the mentioned protections are done with the aim of eliminating the defendants' inability to understand and follow the criminal proceedings. In the upcoming research, we are looking for answers to these questions: in what ways are vulnerable defendants in a position of weakness compared to other defendants, and what support strategies can be used to overcome this weakness? To what extent does Iran's legislature provide differential protection to vulnerable defendants compared to European Union laws, and what are the gaps in Iran's law in this regard? Therefore, while providing a definition of vulnerability, it has examined the necessity and examples of differential protection of accused and vulnerable suspects with a comparative view of European Union law and existing documents, in order to provide legal proposals in this field, legal flaws and loopholes. The situation should be resolved and the way to discover the truth and achieve the goal of criminal proceedings should be made smoother.

2. Methodology

The current research method is descriptive- analytic.

3. Results and Discussion

Vulnerable defendants are people who, due to special conditions, are in a weak position, need differential protection beyond what is given to all defendants, and without special protection, they are not able to benefit and exercise their defense rights. In most cases, this problem affects the ability to understand the process of criminal proceedings and the consequences of behavior. In fact, vulnerability is a general title that includes many and diverse problems that negatively affect the accused's access to criminal justice. Meanwhile, women, children, physically or mentally disabled people, mental patients, alcohol and drug addicts have been emphasized more in the European Court of Human Rights. This group of defendants are prevented from properly interacting with the police and judicial authorities, as well as from properly using their defense rights. Therefore, at the level of the European Union, according to numerous documents and guidelines, it has been emphasized to enrich communication guarantees for them by strengthening the right to interpretation and translation, as well as the need to inform the legal representative or an appropriate adult. In addition, vulnerability has a negative effect on the defendants' ability to use their defense rights, and on this basis, it is suggested to use strategies to strengthen the right to attend the proceedings and also the right to access information for them.

4. Conclusions

Standing in the position of the accused in a criminal trial by itself puts a person in a vulnerable position. However, a group of defendants in criminal proceedings are particularly vulnerable. This description originates from factors such as age, gender, chronic alcohol or drug addiction, physical and mental illnesses, or belonging to a vulnerable group (asylum seekers, foreign nationals, etc.). In

fact, the vulnerable label is a broad concept that includes every factor that affects the access of the accused to criminal justice, and its characteristic is that it has a negative effect on the ability of the accused to understand the criminal proceedings process and actively follow it, and to It jeopardizes a fair trial. A fair trial requires the defense rights of the defendants, and the discovery of the facts also requires this as the goal of criminal proceedings. Achieving this goal in the case of vulnerable defendants faces obstacles. In such a way that they are prevented from interacting properly with the police and judicial authorities as well as properly using their defense rights. Therefore, at the level of the European Union, according to numerous documents and guidelines, it has been emphasized to enrich communication guarantees for them by strengthening the right to interpretation and translation, as well as the need to inform the legal representative or an appropriate adult. In addition, vulnerability has a negative effect on the defendants' ability to use their defense rights, and based on this, the use of strategies to strengthen the right to attend the proceedings and also the right to access information has been suggested for them. In order to implement the guidelines and reviewed texts, solutions such as providing the possibility of physical access to legal authorities for the disabled, including the use of ramps instead of stairs, ensuring the understanding of the nature and content of criminal proceedings by vulnerable people through the use of sign language for the deaf, Braille for blind or partially sighted people and using simpler language or video guides for people with mental, intellectual or social disabilities, providing the possibility of receiving information about rights through special telephone lines for vulnerable people, training law enforcement and people involved in police authorities and Judiciary regarding the concept of vulnerability and how to interact, communicate and deal appropriately with vulnerable people including children as well as other categories, access to legal advisors and lawyers for free or at least affordable for vulnerable defendants, interaction and use of legal clinics governmental, academic or non-governmental organizations to provide less expensive legal advice or representation, holding hearings in a friendly atmosphere to reduce anxiety and mental tension of children and adolescents as well as those suffering from mental and social disabilities, depending on the special conditions of vulnerable defendants, especially women It is clear that the use of these solutions in the criminal procedure laws of countries and more specifically the recognition of the concept of vulnerability can be effective in realizing the goal of criminal procedure and the realization of fair procedures. In Iranian law, despite the existence of scattered regulations and sometimes special protection solutions for vulnerable defendants, including the right to interpretation and translation, the use of a consultant in the juvenile court, the provision of the use of female police officers for children and women defendants, we face many legal gaps. In order to solve the existing legal gaps, it is suggested that vulnerability as a basic concept should be considered and defined by the legislator, and vulnerable people should be identified as criminals or victims in a separate chapter of the law. In the next step, the legislator should provide legal solutions to solve the problems of this category of defendants facing the criminal justice system. The biggest weakness of this category of defendants is their communication and interaction problems with the police and judicial authorities, as well as the weakness in exercising their defense rights, which can be compensated with legal solutions. Among other things, to recognize the right to inform an appropriate adult and the right of a lawyer to assist vulnerable defendants absolutely and without restrictions, and to provide the possibility of understanding criminal proceedings at least indirectly through an interpreter or translator.

5. Selection of References

- Ashuri, Mohammad (2002), **Criminal procedure**, volume 1, 7th edition, Tehran: Samt Publications. [In Persian]
- Rahmat, Mohammadreza et al. (2019), "Differential Pre-Trial for Accused Patients", **Medical Law Journal**, Volume 13, Number 50, pp. 109-132. [In Persian]
- Molazemian, Mohammad Masoud et al. (2023), "The Approach of Criminal Proceeding Systems of Iran, France and the United States to Contradiction Principle at Police Custody Stage", **Journal of Criminal Law Research**, Volume 14, Number 1, pp. 221-248. [In Persian]
- Turner, Marion M & Funge, Simon P & Gabbard, Wesley J (2018), "Victimization of the Homeless: Perceptions, Policies, and Implications for Social Work Practice", *Journal of Social Work in the Global Community*, Volume 3, Issue 1.

Citation:

Heidari, E (2024&2025), "Differential Protection of Vulnerable Accused in Criminal Proceedings (Looking at EU Laws)", **Criminal Law Research**, 15(30), pp.45-57.
DOI: 10.22124/jol.2024.26391.2445

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

انجمن ایرانی حقوق جزا

نشریه علمی

پژوهشنامه حقوق کیفری

سال پانزدهم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۳، پیاپی ۳۰

دانشگاه گیلان

مقاله پژوهشی

صفحات مقاله: ۵۷-۴۵

حمایت افتراقی از متهمان آسیب‌پذیر در دادرسی کیفری (با نگاهی به قوانین اتحادیه اروپا)

۱- الهام حیدری *

استادیار حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران.

✉ e.heidary@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۲۷

تاریخ ارسال: ۱۴۰۲/۱۰/۱۵

چکیده:

هدف اساسی نظام عدالت کیفری بی‌شک، تبری بی‌گناهان و کیفر مجرمان است. دستیابی به این هدف که با رعایت قواعد دادرسی عادلانه و حقوق دفاعی متهمان ممکن است، در خصوص دسته‌ای از متهمین که به دلایل مختلفی از توانایی درک فرایند دادرسی کیفری و دنبال کردن آن عاجز بوده و متهمان آسیب‌پذیر خوانده می‌شوند، دشوارتر است. همین مساله ضرورت نگاه ویژه و افتراقی قانون‌گذار کیفری نسبت به آنان را نشان می‌دهد. در پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به دنبال ارائه تعریفی روشن و قابل فهم از متهمان ناتوان و آسیب‌پذیر و نیز بررسی معضلات آن‌ها در مواجهه با نظام عدالت کیفری هستیم تا به دنبال آن راهکارهای حمایتی خاص از آن‌ها پیشنهاد شود. بررسی تطبیقی موضوع نشان می‌دهد، استفاده از راهکارهایی در جهت تقویت تعامل و ارتباط آنان با مراجع پلیسی و قضایی و نیز تقویت حقوق دفاعی‌شان می‌تواند کارآمد باشد.

واژگان کلیدی: متهمان آسیب‌پذیر، حمایت افتراقی، حقوق دفاعی، دادرسی کیفری، عدالت کیفری

مقدمه

آرمان دادرسی‌های کیفری، بی‌شک تیرنه بی‌گناهان و محکومیت و به تبع کیفر مجرمان است و از دیرباز همواره بر این تأکید می‌شود که اگر هزاران مجرم از کیفر رهایی یابند بهتر از آن است که بی‌گناهی مجازات شود. مسلماً دادرسی کیفری برای دستیابی به این آرمان راهی دراز در پیش داشته و نیازمند به کار گرفتن اصول، قواعد و ابزارهایی است که در طول سالیان از سوی اندیشمندان این حوزه ارائه شده است. اصولی همچون برائت، تساوی سلاح‌ها، دادرسی منصفانه، بکارگیری حقوق دفاعی برای متهمین و همگی یاری‌گر دادرسی کیفری در رسیدن به آرمان نهایی‌اش هستند. در این میان گاه در دادرسی‌های کیفری با متهمینی مواجه می‌شویم که آسیب‌پذیر بوده و به دلایل مختلفی همچون سن، جنس، بیماری‌های ذهنی و فکری و وضعیت عادی و مشابه سایر متهمین را ندارند. پرواضح است که همین وضعیت توان پیگیری فرایند دادرسی کیفری از سوی آنان و نیز مشارکت فعال‌شان را در این فرایند سلب می‌کند. چه بسا که برخی از علل آسیب‌پذیری همچون ابتلا به بیماری‌های ذهنی و روحی، مرتکب را برآن دارد که برای رهایی خود از بازجویی و بی‌توجه به عواقب گفتار خود، اتهام را پذیرفته و یا اظهاراتی به ضرر خود ارائه کند. همین امر ضرورت حمایت افتراقی از آنان را نشان می‌دهد. توجه به آسیب‌پذیری در حوزه دادرسی کیفری مسبوق به سابقه است این توجه و تمرکز در ابتدا بر بزهدیدگان جرایم معطوف بوده است و بزهدیدگان آسیب‌پذیر در اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای مورد حمایت قرار گرفته‌اند. برای نمونه می‌توان به دستورالعمل ۲۰۱۲/۲۹ شورای اروپا که قواعد حداقل استاندارد در حمایت از قربانیان جرم را ترسیم می‌کند اشاره نمود.^۱ توجه به آسیب‌پذیری در خصوص متهمان و مظنونان، کمرنگ‌تر از بزهدیدگان است. با این حال اسنادی را می‌توان یافت که موضوع و تمرکزشان بر متهمان و مظنونان است. برای نمونه نقشه راه شورای اروپا در سال ۲۰۰۹ برای تقویت حقوق افراد مظنون و متهمان در دادرسی کیفری، اتخاذ تدابیر ویژه‌ای را برای متهمان و مظنونان آسیب‌پذیر پیش‌بینی کرد.^۲ همین مساله در نهایت به تصویب دستورالعمل‌هایی منتهی شد که در آنها به متهمان و مظنونان آسیب‌پذیر اشاره شده است و برای آنها حقوقی ویژه در نظر گرفته‌اند (Van der Aa, 2016: 3).

متهم طرف دادرسی کیفری است و کشف واقع مستلزم حضور و همکاری وی در جلسات تحقیق و رسیدگی است. آسیب‌پذیری یا ناتوانی وی به عللی همچون شرایط جسمی یا ذهنی وی را در موضع ضعف قرار داده و حمایت‌های مذکور با هدف رفع ناتوانی متهمین در فهم فرایند دادرسی کیفری و دنبال کردن آن صورت می‌پذیرد. در پژوهش پیش‌رو، در پی یافتن پاسخ این سؤالات هستیم که متهمان آسیب‌پذیر نسبت به سایر متهمان از چه جهاتی در موضع ضعف قرار دارند و چه راهکارهای حمایتی را می‌توان در جهت رفع این ضعف بکار برد؟ قانون‌گذار ایران در مقایسه با قوانین اتحادیه اروپا در چه حد به حمایت افتراقی از متهمان آسیب‌پذیر پرداخته و خلاءهای قانون ایران در این خصوص کدامند؟ از این رو، ضمن ارائه تعریفی از آسیب‌پذیری، ضرورت و مصادیق حمایت‌های افتراقی از متهمان و مظنونین آسیب‌پذیر را با نگاهی تطبیقی به حقوق اتحادیه اروپا و اسناد موجود، بررسی کرده تا با ارائه پیشنهادها و حقوقی در این زمینه، ایرادات و خلاءهای قانونی موجود برطرف و راه برای کشف واقع و دستیابی به آرمان دادرسی کیفری هموارتر شود.

۱. مفهوم آسیب‌پذیری و ضرورت حمایت ویژه و افتراقی از متهمان آسیب‌پذیر

روشن است که ورود به بحث ضرورت حمایت افتراقی از متهمان و مظنونین آسیب‌پذیر در دادرسی کیفری، شناسایی نیازهای حمایتی آنان و ارائه مصادیقی برای آن، مستلزم شناخت مفهوم آسیب‌پذیری است. ذیلاً ابتدا به مفهوم آسیب‌پذیری پرداخته و سپس به دلایلی می‌پردازیم که ضرورت این نگاه ویژه به متهمان آسیب‌پذیر را ایجاب می‌کنند.

1. Directive 2012/29 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime

2. Council Roadmap for strengthening procedural rights of suspected or accused persons in criminal proceedings, [2009] OJ C295/1

۱.۱. مفهوم آسیب پذیری

آسیب پذیری معادل واژه لاتین Vulnerability به معنای قابلیت آسیب دیدن است. آسیب پذیر بودن به معنای در معرض خطر قرار گرفتن است، اما این تعریف از جهات بسیاری مبهم است از جمله اینکه مشخص نیست عامل خطر، موقعیت های بیرونی و عینی است یا ویژگی های درونی؟ از سوی دیگر، تعریف فوق حاکی از آن است که آسیب پذیری لزوماً همراه با صدمه و آسیب به شخص آسیب پذیر نیست و بلکه متضمن خطر قرار گرفتن در معرض آسیب است در اصطلاح و در دانش های مختلف آسیب پذیری مفهومی وسیع و مبهم است (Herring, 2016: 4-8). به نحوی که تعریفی واحد از آن یافت نمی شود. اصول یوگیا کارتا^۱ که یکی از اسناد بین المللی حقوق بشر است از اصطلاح آسیب پذیری به عنوان پتانسیل سوء استفاده یا طرد اجتماعی یاد می کند (Torabi, 2021: 41).

در دنیای حقوق کیفری آسیب پذیری ابتدا برای بزه دیدگان مورد توجه قرار گرفت. در متون و پژوهش های مربوط، بزه دیدگان آسیب پذیر را دسته ای از افراد می دانند که به دلیل برخورداری از شرایط و ویژگی های خاص، قابلیت بیشتری برای بزه دیده واقع شدن دارند. این شرایط گاه شخصی و ذاتی اند همچون کودکی، سالمندی، مبتلا بودن به ناتوانی های جسمی یا روحی و گاه عینی و ناشی از موقعیت های آسیب رسان همچون فقر اقتصادی یا تعلق به گروه اقلیت و ... می باشد (Haji Tabar Firouzjaei, 2011: 12). در خصوص متهمان و مظنونان آسیب پذیر، علی رغم اینکه اسناد بین المللی و نیز رویه قضایی دادگاه اروپایی حقوق بشر، همسو با پژوهش های دانشگاهی، نیازهای خاص متهمان آسیب پذیر را به رسمیت می شناسند، اما هنوز نظریه پردازی در خصوص مفهوم آسیب پذیری در این قشر در دادرسی کیفری وجود ندارد. بدین معنا که هنوز مبهم است که چه کسی و تحت چه شرایطی باید آسیب پذیر در نظر گرفته شود. با وجود این بررسی رویه قضایی دادگاه اروپایی حقوق بشر نشان از توجه خاص به متهمان آسیب پذیر و سعی در تعریف آنان دارد. در عین حال، رویه قضایی این دادگاه در خصوص آسیب پذیری متهمان و مظنونین دو راه متفاوت را می پیماید (Lore, 2018: 48-49).

از یک سو این دیدگاه وجود دارد که صرف درگیر شدن در پرونده های کیفری به عنوان متهم به معنای آسیب پذیری است. درواقع داشتن نقش متهم، فرد را در موضع آسیب پذیری قرار می دهد. با توجه به اینکه متهم در پرونده های کیفری و به دلیل برهم زدن نظم عمومی جامعه در مقابل جامعه و نماینده آن (دادستان) می ایستد. در پرونده راهنما (سالدوز علیه ترکیه)^۲ و در پرونده های بعد^۳، دادگاه اروپایی حقوق بشر حکم داد که در طول مرحله تحقیقات مقدماتی، متهم اغلب خودش را در یک موقعیت آسیب پذیر می بیند و این امر بخصوص با ویژگی تفتیشی بودن تحقیقات مقدماتی تأیید می شود. بر همین اساس به صراحت بیان شده است که در بیشتر پرونده ها این آسیب پذیری خاص تنها می تواند با کمک و همراهی یک وکیل که حقوق وی را تضمین کند، جبران شود. از سوی دیگر از رویه قضایی دادگاه اروپایی حقوق بشر در برخی از پرونده ها می توان استنباط کرد که متهمین و مظنونان خاصی باید به عنوان «به طور ویژه آسیب پذیر» در نظر گرفته شوند. در همین راستا دادگاه مؤلفه هایی همچون سن و کمال عقل مظنون، اعتیاد مزمن به الکل، ناتوانی جسمی یا تعلق به یک گروه آسیب دیده اجتماعی را مورد اشاره و توجه قرار داده است^۴. علاوه بر رویه دادگاه اروپایی حقوق بشر، در سطح اتحادیه اروپا نیز به متهمان آسیب پذیر توجه ویژه می شود. در کتاب سبز ۲۰۰۳ کمیسیون اروپا^۵، تضمین های حداقلی دادرسی برای متهمان در سراسر اتحادیه اروپا را توسعه داد. در این متن، تأکید شد که گروه های خاصی از اشخاص به دلیل مسائل فردی نمی توانند به نحو مؤثر و کافی در دادرسی کیفری مشارکت کنند.

1. Dittich, 2008: 92 Yogyakarta Principles

2. Salduz v Turkey (2008), ECtHR para 54

3. Panovits v. Cyprus (2009), ECtHR; Shabelnik v. Oekraïne (2009), ECtHR; Pishchalnikov v. Russia (2009), ECtHR; Dayanan v. Turkey (2010), ECtHR

4. Instance T. v UK (1999), ECtHR para 62, 84-89; V. v UK (1999), ECtHR para 86; S.C. v UK (2004), ECtHR para 28-29; Panovits v Cyprus (2008), ECtHR para 67; Plonka v Poland (2009), ECtHR para 38; Bortnik v Ukraine (2011), ECtHR para 43; Blokhin v Russia (2016), ECtHR para 194 and 199.

5. Green Paper from the Commission on Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union, Feb. 19, 2003, COM (2003) final, def.

کتاب سبز مذکور حاوی یک فهرست غیرانحصاری از متهمین آسیب پذیر است که هشت گروه را به عنوان آسیب پذیر معرفی می کند: اتباع خارجی، کودکان، معلولان ذهنی و روحی، معلولان جسمی و بیماران، افراد بی سواد، پناهندگان و پناهجویان، معتادان به الکل و مواد مخدر. به علاوه در این کتاب مطرح شد که این فهرست می تواند با سایر گروه های بالقوه آسیب پذیر تکمیل شود. پس از این اقدام نیز تلاش های دیگری در راستای شناسایی متهمین آسیب پذیر و به رسمیت شناختن حقوق ویژه برای آنان به عمل آمد (Lore, op.cit: 50). در سال ۲۰۰۹ شورای اروپا قطعنامه ای را در مورد تقویت حقوق متهمان و مظنونان در دادرسی کیفری تصویب کرد. در پیوست این قطعنامه نیز بیان و تأکید شده است که توجه خاص به اشخاص مظنون و متهمانی که به دلایلی همچون سن یا شرایط جسمی یا ذهنی قادر به درک محتوای دادرسی کیفری یا دنبال کردن آن نیستند، لازم است.^۱

لازم به ذکر است که تاکنون این توصیه در ۶ سند حقوقی اروپایی گنجانده شده است. تلاش برای ارائه تعریف روشن و قابل فهمی از افراد ناتوان و آسیب پذیر در انگلستان و ولز هم صورت گرفته است با این حال چندان وضوحی وجود ندارد و به نظر می رسد که از منظر آنان استفاده از برجسب آسیب پذیری چیزی جز خلاصه کردن موضوعات بسیار و متنوعی که دستیابی به عدالت کیفری را برای افراد متهم به جرم تحت تأثیر قرار می دهد، نیست (Gerry, 2017: 266). ناتوانی ذهنی نیز مبتنی بر مفاهیم آسیب های ذهنی در کنوانسیون حقوق افراد ناتوان و معلول^۲ است و حتی از منظر دیدگاه موسع، شامل تروما و موارد دیگری نیز می شود که ممکن است بر توانایی فرد بر رفتار مناسب یا همراه با درک تأثیر بگذارد (Ibid). با لحاظ متون فوق می توان، متهم آسیب پذیر را فرد یا افرادی تعریف کرد که به دلایل شرایط خاص، در موضع ضعف قرار داشته، نیازمند حمایت های افتراقی فراتر از آنچه به کل متهمان تعلق می گیرد، بوده و بدون حمایت ویژه قابلیت بهره مندی و اعمال حقوق دفاعی خود را ندارند. این مساله در بیشتر موارد، توانایی درک فرایند دادرسی کیفری و عواقب رفتار را تحت تأثیر قرار می دهد. در واقع آسیب پذیری یک عنوان کلی است که مشکلات متعدد و متنوعی را که بر دستیابی متهمین به عدالت کیفری تأثیر منفی بگذارد، در بر می گیرد. در این میان، زنان، کودکان، افراد معلول جسمی یا ذهنی، بیماران روانی، معتادان به الکل و مواد مخدر در رویه قضایی دادگاه اروپایی حقوق بشر، بیشتر مورد تأکید قرار گرفته اند.

۱.۲. ضرورت نگاه ویژه به متهمان آسیب پذیر

حق بر دادرسی عادلانه یکی از حقوق بنیادین بشر تلقی می شود. بر اساس آن، هرکس حق دارد که دعوایش به طور علنی، توسط دادگاهی مستقل و بی طرف، به طور منصفانه و ظرف مهلتی معقول و با امکاناتی برابر با طرف مقابل مورد رسیدگی قرار گیرد. الگوی دادرسی منصفانه، نمونه آرمانی از نحوه عملکرد سیستم عدالت کیفری است که بر مبنای حاکمیت قانون بنا شده است (Mehra, 2008: 105) و از طریق سازمان قضایی قانونی، مستقل و بی طرف و با رعایت قواعد دادرسی منصفانه محقق می شود (Shahed, 2018: 7). یکی از مهمترین مولفه های دادرسی منصفانه در امور کیفری، اعطای حقوق دفاعی به متهمین در راستای ایجاد توازن نسبی میان طرفین دعوای کیفری است. در این میان برخی متهمان به دلیل شرایط خاص مایل یا قادر به درک ماهیت دادرسی کیفری و استفاده از حقوق خود نبوده و نیازمند ابزارهایی هستند که با کمک آن، ضعف مزبور جبران شده و نه تنها حق دفاع متهم و مظنون آسیب پذیر حفظ شود بلکه در مرتبه بالاتر زمینه دستیابی به حقیقت مادی در دادرسی کیفری فراهم شود. به دیگر بیان آنچه که توجه ویژه به متهمان آسیب پذیر و ارائه راهکارهایی برای جبران این آسیب پذیری را ایجاد می کند از سویی حفظ و رعایت حقوق دفاعی آنها و از دیگر سو مصلحت عمومی است.

1. Resolution of the Council of 30 November 2009 on a Roadmap for strengthening procedural rights of suspected or accused persons in criminal proceedings (OJ 2009, C 295/1)

2. Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 2006

حقوق دفاعی متهم را مجموعه‌ای از تضمینات قانونی و قضایی دانسته‌اند که در سطح ملی، منطقه‌ای و یا بین‌المللی برای افرادی که در مظان ارتکاب بزه قرار می‌گیرند در سراسر یک رسیدگی کیفری با هدف اتخاذ تصمیمی عادلانه و بدور از اشتباهات قضایی منظور گردیده‌اند (Ashuri, 1997: 144). پس برای تحقق دادرسی عادلانه لازم است که متهم در این فرایند منفعل نبوده بلکه با بکارگیری حقوق دفاعی خود، فعالانه مشارکت کند. مسلماً ایفای چنین نقشی مستلزم برخورداری از حداقل‌هایی همچون سلامت جسمی و روحی است. حال آنکه این احتمال وجود دارد که متهم به دلایلی همچون سن، شرایط جسمی و ذهنی (بی‌آنکه به حد جنون برسد) و ... قادر به درک ماهیت و محتوای دادرسی کیفری و دنبال کردن آن نباشد. پرواضح است که سخن گفتن از اعمال حقوق دفاعی و ایفای نقشی فعال در دادرسی کیفری در این شرایط بی معنا خواهد بود. این مسأله یکی از دلایلی است که ضرورت توجه ویژه به متهمان آسیب‌پذیر را توجیه می‌کند.

از سوی دیگر، آرمان نهایی یک رسیدگی کیفری کشف واقع و دستیابی به حقیقت مادی است. در واقع دادرسی کیفری به دنبال یافتن مجرم واقعی و اعاده نظم عمومی از دست رفته جامعه با اعمال مجازات بر وی است. اینگونه است که عدالت محقق می‌شود. دستیابی به آرمان فوق‌الذکر، نیازمند تمهید مقدماتی است. به گونه‌ای که احتمال محکومیت بی‌گناهان و اشتباهات قضایی کاهش داده شود. مسلماً محکمه انسانی مصون از خطا و اشتباه نیست. پس مصلحت ایجاب می‌کند جهت پیشگیری از چنین نتایجی حقوقی به متهم اعطا شود و او نیز نقشی فعال در دادرسی کیفری ایفا نماید. حقوقی همچون حق اعتراض به قرارها، دو مرحله‌ای بودن رسیدگی‌ها، ضرورت گرفتن آخرین دفاع، عدم انتشار مطالب راجع به تحقیقات مقدماتی و ... ناشی از مصلحت‌گرایی در دادرسی کیفری و پیشگیری از اشتباهات قضایی، پیشگیری از محکومیت بی‌گناهان و نیز پیشگیری از صدور آرای مغایر در دادرسی کیفری هستند (Farahbakhsh, 2006: 132). اعمال حقوق مذکور نیز مقتضی برخورداری متهم از حداقل‌هایی همچون سلامت جسمی و روحی، سواد و ... است. بر همین اساس امروزه توجه ویژه به متهمان آسیب‌پذیر مطرح و مورد تأکید است. دادرسی کیفری، فرایندی است که در طی آن متهم ملزم به اتخاذ برخی تصمیمات و ارائه بیاناتی همچون پاسخ دادن به سؤالات، اقرار به جرم، ارائه مدرک و دلیل یا زیر سؤال بردن ادله طرف مقابل می‌شود و اگر متهم از درک این فرایند ناتوان بوده و نتواند عواقب رفتار و گفتار خود را درک کند، نتیجه دادرسی با آرمان عدالت کیفری که تبریئه بی‌گناهان و محکومیت مجرمان است، در تعارض خواهد بود. در بخش دوم این پژوهش به مهم‌ترین اقدامات و حقوق اعطا شده به این متهمان در جهت جبران ضعف مذکور خواهیم پرداخت.

۲. مصادیق حمایتی

ضرورت حمایت ویژه از متهمان ناتوان و آسیب‌پذیر مورد پذیرش اندیشمندان دادرسی کیفری است و اسناد بین‌المللی همچون کنوانسیون ملل متحد در خصوص حقوق افراد ناتوان ۱۲۰۶ نیز بر آن تأکید داشته‌اند. بر اساس ماده ۱۳ کنوانسیون مذکور، دولت‌های عضو متعهدند که برای تضمین دسترسی افراد ناتوان به عدالت گام‌هایی بردارند. باوجود این تلاش‌های بسیار از سوی کشورهای عضو و نیز دستورالعمل‌ها و توصیه‌های بسیاری که در این ارتباط آمده است، هنوز اینکه حمایت‌ها باید در چه شکل و قالبی باشند، روشن نیست و در متون و اسناد مربوطه نیز به کلی گویی پرداخته‌اند. برای مثال دستورالعمل ۲۰۱۰/۶۴ شورای اروپا^۱ در خصوص حق ترجمه و تفسیر، تصریح می‌کند که نیازهای ویژه افراد آسیب‌پذیر باید توسط کشورهای عضو، در زمان اجرای این دستورالعمل در نظر گرفته شود. همین امر در مورد دستورالعمل ۲۰۱۲/۱۳ شورای اروپا^۲ نیز صدق می‌کند. در این دستورالعمل آمده است که از مقامات ذی‌صلاح انتظار می‌رود که توجه ویژه‌ای به افرادی داشته باشند که برای مثال به دلیل جوانی یا وضعیت

1. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (UNCPRD) 2006

2. Directive 2010/64/EU of the European Parliament and of the Council on the Right to Interpretation and Translation in Criminal Proceedings, Oct. 22, 2010, OJ 2010, L 280/1

3. Directive 2012/13/EU of the European Parliament and of the Council on the Right to Information in Criminal Proceedings, May 22, 2012, OJ 2012, L 142/1.

روحي يا جسمي خود قادر به درك محتوا يا معنای داده ها و اطلاعات نیستند. در دستورالعمل‌های دیگر نیز به همین شکل عمل شده است و تنظیم‌کنندگان تنها به عبارت: «کشورهای عضو باید به نیازهای خاص متهمین آسیب‌پذیر توجه کنند»، بسنده کرده اند (Lore, op.cit: 50-55). آنچه مسلم است اینکه باوجود اصل برابری افراد در برابر قانون، مشکلات و نیازهای خاص دسته‌ای از متهمین، لزوم اتخاذ نوعی سیاست جنایی افتراقی بر مبنای اصل «تبعیض مثبت» و متناسب با ویژگی خاص این دسته از افراد را ایجاب می‌کند (Rahmat, 2019: 113). در این بخش از مقلله، مهمترین نیازهای متهمان آسیب‌پذیر و به تبع آن راهکارهایی برای رفع آنها با لحاظ مقررات و اسناد بین‌المللی موجود، ارائه می‌شود.^۱

۲.۱. تعامل و ارتباط موثر با مراجع پلیسی و قضایی

در یک پرونده کیفری، متهم مراحل مختلفی را طی می‌کند تا در نهایت مجرمیت یا براءت وی از اتهام انتسابی احراز گشته و حکم قطعی لازم الاجرا بگیرد. مسلماً در روال عادی این پرونده‌ها، متهم با مراجع پلیسی و قضایی در مرحله پیش محاکمه و محاکمه مواجه شده و در تعامل قرار می‌گیرد. سلامت روحی و جسمی و در مفهوم مدنظر این پژوهش "عدم آسیب‌پذیری" کلید برقراری ارتباط صحیح بین متهم و مراجع مذکور بوده و در مقابل آسیب‌پذیری متهم یا مظنون، امکان ارتباط و تعامل موثر را سلب می‌نماید. استفاده از راهکارهایی همچون استفاده از مشاورین زبده در پرونده و آموزش به مقامات مسئول پرونده، حق تفسیر و ترجمه و نیز آگاه کردن وکیل و یا یک بزرگسال مناسب، امکان تعامل و ارتباط بهتر این دسته از متهمان را با مراجع قضایی و پلیسی فراهم می‌کند.

۱.۱.۲. آموزش مقامات مسئول پرونده و استفاده از مشاورین آگاه

متهمان آسیب‌پذیر به دلیل شرایط خاص خود، اغلب امکان تعامل موثر و سازنده با مراجع قضایی و پلیسی را ندارند. جبران نقص مذکور، مستلزم آگاهی مراجع مربوطه از وضعیت متهم و مظنون و نیز داشتن اطلاعاتی در خصوص نحوه برخورد با هر متهم با لحاظ شرایط خاص وی است. چنین امری ضرورت آموزش مقامات قضایی و پلیسی مربوطه را می‌طلبد. در این راستا شورای اروپا در دستورالعمل ۲۰۱۳ خود از کشورهای عضو خواسته است که تضمین کنند که پلیس و مقامات قضایی و انتظامی صالح در پرونده‌های متهمین آسیب‌پذیر آموزش‌های خاصی را دریافت کنند.^۲

این مسأله مقدمه‌ای بنام شناخت مفهوم آسیب‌پذیری و نیازهای متهمان آسیب‌پذیر دارد که می‌توان در قالب دستورالعمل به مقامات ابلاغ و آموزش داده شود. ضمن اینکه هر طیف از متهمان آسیب‌پذیر نیازهای خاصی دارند. برای مثال می‌توان به متهمان زن اشاره کرد. شرایط آنها ایجاب می‌کند که توسط بازجوی همجنس مورد تحقیق قرار گیرند یا حداقل مشاور زن در دادگاه حضور داشته باشد. این مهم در قانون ما و در خصوص زنان و کودکان متهم به جرم به رسمیت شناخته شده است. به نحوی که بر اساس ماده ۴۲ قانون آئین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ بازجویی و تحقیقات از زنان و افراد نابالغ در صورت امکان باید توسط ضابطان آموزش‌دیده زن و با رعایت موازین شرعی انجام شود. ماده ۱۳۴ منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان در نظام جمهوری اسلامی ایران نیز حق دسترسی زنان به نیروی انتظامی و ضابطین دادگستری زن در صورت تعرض، بزه‌دیدگی، اتهام و ارتکاب جرم را از جمله حقوق قضایی زنان بر می‌شمرد. مداخله پلیس زن به دلیل نوع ارتباط عاطفی که با زنان دارد، نخستین گام در اجرای عدالت محسوب میشود (Rajabi, 2011: 136).

۱. لازم به ذکر است که دستورالعمل نحوه حمایت از حقوق اشخاص دارای معلولیت و سالمند در فرایند دادرسی مصوبه شماره ۹۰۰/۱۱۷۲۱/۱۰۰ مورخ ۱۴۰۲/۰۴/۳۱ رئیس قوه قضاییه که ناظر بر معلولان و سالمندان در جایگاه شاکی، متهم و شاهد در دادرسی کیفری است حاوی برخی راهکارهای حمایتی است که حداقل دسته‌ای از متهمان آسیب‌پذیر (معلولان) را پوشش می‌دهد.

2. COMMISSION RECOMMENDATION of 27 November 2013 on procedural safeguards for vulnerable persons suspected or accused in criminal proceedings (2013/C 378/02 Section 3, arts 5–17)

این مساله در تقویت احساس امنیت قضایی متهمان زن مؤثر است (Mahdavi Far, 2019: 120). این نیاز در مراحل بعدی رسیدگی به جرایم منافی عفت زنان نیز وجود دارد. رسیدگی به این جرایم مستقیماً در دادگاه صورت می گیرد و از آنجا که قضات رسیدگی کننده مرد هستند، از درک کامل شرایط و وضعیت متهم ناتوان بوده و همین مسأله بانوان متهم به این جرایم را در وضعیت آسیب پذیری قرار می دهد (Nazerian, 2019: 220). به علاوه این نیاز در مورد اطفال و نوجوانان بزهکار نیز احساس می شود. شرایط خاص این دسته ایجاب می کند تا جلسات در فضایی دوستانه و بدور از تنش برگزار شده و توسط یا با کمک مشاورینی که واجد مهارت و آگاهی لازم برای تعامل بهتر با طفل یا نوجوانند اداره شود. این ضرورت در قانون آیین دادرسی کیفری ایران و به موجب ماده ۴۱۰ و تبصره های آن، پیش بینی شده است. باوجود این بهتر بود استفاده از مشاورین زن که بنا بر طبیعت خود امکان برقراری ارتباط بهتر و تعامل مؤثر تر با اطفال و نوجوانان را دارند، نه فقط در خصوص متهمین مونث بلکه در مورد همه متهمین طفل و نوجوان مورد تأکید قانونگذار قرار می گرفت. ضرورت حضور یک روانشناس آگاه، در مورد مبتلایان به بیماریهای روحی و ذهنی نیز در همین راستا پیشنهاد می شود.

۲.۱.۲. حق تفسیر و ترجمه

توصیه ها و دستورالعمل های مربوط به حقوق مظنونان و متهمان در دادرسی کیفری، تأکید ویژه ای بر رفع موانع درک فرایند دادرسی توسط متهمان آسیب پذیر دارند و بر همین اساس تمرکزشان بر تضمین های ارتباطی است. حق تفسیر و ترجمه نمونه بارزی است که نکته فوق را تایید می کند. حق مذکور که از آن به عنوان حق مساعدت زبانی نیز تعبیر شده است در بند ۳ ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر مورد تأکید قرار گرفته است.^۱ این حق، متعلق به متهمی است که قادر به فهمیدن یا صحبت کردن به زبان رسمی دادگاه نمی باشد. در مورد متهمان دارای تابعیت خارجی، مقدمه حق بر آگاهی از موضوع اتهام و حقوق قانونی، استفاده از مترجم است (Molazemian, 2023: 235). همچنین افراد ناشنوا، برای برقراری ارتباط و مطلع شدن از روند محاکمه این حق را دارند که از کمک افراد متخصص با استفاده از شیوه های کلامی خودشان استفاده کنند.

مقامات پلیسی و قضایی مکلفند بر توانایی متهمان و مظنونان، برای درک و دنبال کردن دادرسی کیفری نظارت کنند^۲ و اگر این توانایی ها سنجیده شده و ضعیف تشخیص داده شوند، مقامات مربوطه مکلفند بدون نیاز به درخواستی از جانب مظنون یا متهم، راساً امکانات تفسیر و ترجمه را فراهم آورند.^۳ متهمان می توانند در مورد کیفیت ترجمه و تفسیر اعتراض کنند و در هر زمان که تفسیر و ترجمه به نظرشان نامناسب یا ناکافی آمد بطوری که با حق آنها به دادرسی منصفانه در تعارض بود، این امکان را دارند که مترجم و مفسر را جایگزین کنند و از مترجم بهتری بهره گیرند.^۴ علاوه بر موارد ذکر شده در خصوص مظنونان و متهمان برای تضمین دسترسی به حقوق فوق الذکر، تکالیفی نیز برای دولت های عضو پیش بینی شده است. برای مثال دولت های عضو مکلف شده اند با فراهم کردن شرایط ثبت نام از مترجمان و مفسران و سنجش و ارزیابی آنها از رعایت استانداردهای کیفی در این زمینه اطمینان حاصل کنند.^۵ به علاوه متهمین و مظنونان تنها پس از دریافت مشاوره حقوقی و آگاهی از عواقب منفی انصراف از حق تفسیر و ترجمه، می توانند از حق خود برای ترجمه اسناد اساسی و مهم، بگذرند بدین ترتیب روشن است که ضرورت درک فرایند دادرسی از سوی متهمان و مظنونان و نیز لزوم پیگیری این فرایند از سوی آنان، تصمیم گیران را بر آن داشته تا علاوه بر پیش بینی حق تفسیر و ترجمه، ابزارها و تکالیفی نیز در راستای تقویت آن تعبیه نماید. در قانون آدک ما و در مرحله تحقیقات مقدماتی در دادسرا این حق به موجب مواد ۲۰۰ و ۲۰۱ پیش بینی شده و قانون حق دسترسی به مترجم را برای تمامی افراد درگیر در فرایند

۱. بخش هـ بند ۳ ماده ۶ کنوانسیون: "استفاده از خدمات رایگان مترجم، چنانچه زبانی را که در دادگاه استفاده می شود، نفهمد یا نتواند به آن زبان سخن بگوید".

2. Article 2(4) Interpretation and Translation Directive

3. Article 2(1) Interpretation and Translation Directive

4. Article 2(5) Interpretation and Translation Directive

5. Article 5 Interpretation and Translation Directive

دادرسی اعم از متهم، بزه دیده و شاهد به رسمیت شناخته است. هرچند که به دلیل عدم تصریح این حق در دوران تحت نظر، برخی آن را مختص مراحل تحقیقات مقدماتی و محاکمه می دانند. ضمن اینکه امکان جایگزینی مترجم یا مفسر بنا به درخواست متهم یا وکیل او نیز پیش‌بینی نشده است.

۳.۱.۲. توصیه به آگاه کردن وکیل یا یک بزرگسال مناسب

یکی دیگر از حقوقی که برای متهمین و مظنونان آسیب‌پذیر در اسناد شورای اروپا پیش‌بینی شده است، این است که دولت‌های عضو توصیه شده‌اند به اینکه در صورت لزوم وکیل وی یا بزرگسال مناسب دیگری^۱ را از روند دادرسی کیفری مطلع کنند و ماهیت اتهام، حقوق متهم و راه حل‌های موجود و در دسترس را به او اطلاع رسانی کنند (Ibid).

هر چند این توصیه لازم‌الاجرا نیست و فقط جنبه ارشادی دارد، ولی عملی شدن آن برای متهمین و مظنونان آسیب‌پذیر بسیار ارزشمند بوده و به آنها کمک می‌کند تا مسیر دادرسی کیفری را بهتر طی کرده و منافع خود را به بهترین شکل، ممکن و عملی کنند. چرا که پیش فرض این است که این دسته از متهمین به دلیل شرایطی که آنها را آسیب‌پذیر کرده است، قادر به درک کامل حقوق خود و استفاده از آن نیستند و در این شرایط کمک وکیل یا یک بزرگسال مناسب می‌تواند از آسیب‌های ناشی از ناتوانی متهم پیشگیری کند. نکته مهم اینکه حق آگاه کردن یک بزرگسال مناسب علاوه بر حق وکیل برای متهمین آسیب‌پذیر پیش‌بینی شده است. بدین علت که استفاده از حق وکیل برای همه متهمین بخصوص کسانی که استطاعت مالی کافی ندارند، ممکن نیست. استفاده از وکیل معاضدتی نیز در قوانین کشورها محدود به جرایم سنگین یا شرایط خاص شده است. از جمله در قانون آیین دادرسی کیفری کشورمان، در مراحل مختلف نگهداری تحت نظر، تحقیقات مقدماتی و محاکمه، متهم حق استفاده از کمک وکیل را دارد. هرچند قدرت مداخله و فعالیت وکیل مدافع در تمامی این مراحل یکسان نیست.

باوجود این استفاده از این حق برای متهمان با موانع قانونی و عملی مواجه است. چرا که برای برخورداری از وکیل معاضدتی شرایطی همچون، عدم تمکن مالی یا مواجه شدن با اتهامات سنگین لازم است (تبصره ۲ ماده ۱۹۰ قانون دادرسی کیفری). بدین ترتیب حق اطلاع دادن به یک بزرگسال مناسب به‌ویژه برای افراد آسیب‌پذیر کارآمد و واجد اثرات خوبی خواهد بود. که حداقل آن، آگاه کردن متهم ناتوان از فرایند دادرسی و نیز حقوق وی خواهد بود. کمکی که جنبه مشاوره ای داشته و نیاز متهم آسیب‌پذیر را در مراحل مختلف دادرسی و به‌ویژه در مراحل ابتدایی تا حدودی پاسخگو خواهد شد. در عین حال که محدودیت‌ها و موانع مرتبط با استفاده از وکیل را نیز نداشته و در کنار آن خواهد بود.

۲.۲. تقویت حقوق دفاعی متهمین و مظنونان آسیب‌پذیر

متهمان آسیب‌پذیر به دلیل دارا بودن این ویژگی از توانایی درک و دنبال کردن دادرسی کیفری عاجزند. همین امر ایجاب می‌کند در خصوص استفاده آنان از حقوق دفاعی‌شان توجه ویژه شود.

۱.۲.۲. حق دسترسی به اطلاعات

یکی از مهم‌ترین حقوق دفاعی متهمین حق دسترسی به اطلاعات است. هر دلیلی که در اختیار دادستان قرار می‌گیرد و می‌تواند به متهم کمک کند تا تدارک دفاع خود را تسهیل نماید، باید به متهم ارائه گردد.

بدیهی است در صورتی که متهم اطلاعات کافی در مورد پرونده داشته باشد، می‌تواند به نحو مطلوبی از خود دفاع نماید (همان: ۴۷). از همین رو در موادی از قانون آیین دادرسی کیفری ایران همچون ماده ۱۹۱ بر حق متهم و وکیل وی به دسترسی به اوراق

۱. اصطلاح «بزرگسال مناسب» در این توصیه به عنوان «یکی از بستگان یا شخصی با یک رابطه اجتماعی با شخص آسیب‌پذیر است که احتمالاً با مقامات تعامل می‌کند و فرد آسیب‌پذیر را قادر می‌سازد تا از حقوق خود استفاده کند.».

پرونده اشاره شده است. هر چند حق مذکور در مراحل ابتدایی پرونده همچون دوران تحت نظر پلیسی بر اساس ماده ۴۸ این قانون محدود شده است. همین حق در بند ۳ ماده ۱۳ میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی نیز پیش‌بینی شده است. روشن است که بهره‌مندی از حق مزبور مستلزم سلامت ذهنی فکری و حتی جسمی متهمین است و بر همین اساس کاربرد آن در خصوص متهمان آسیب‌پذیر با چالش مواجه می‌شود. به همین دلیل است که در اسناد اتحادیه اروپا به این مهم توجه خاص شده است. برای مثال در بند ۲ ماده ۳ دستورالعمل ۱۳/۱۲ در خصوص حق دسترسی به اطلاعات در دادرسی کیفری مقرر می‌کند که مظنونان و متهمان می‌بایست از حقوق خود در جریان دادرسی به زبانی ساده و قابل فهم مطلع شوند با لحاظ نیازهای خاص مظنونان و متهمین آسیب‌پذیر.^۲ با این وجود، ارائه و اعمال راهکارهای عملی به دول عضو سپرده شده است. دولتهای عضو در پی اعمال این قواعد، راهکارهای قانونی و عملی را بکار می‌برند. برای نمونه در بسیاری از کشورهای عضو امکان دسترسی به برخی اطلاعات قانونی و حقوقی برای افراد آسیب‌پذیر از طریق خطوط تلفنی خاص فراهم است. به علاوه، کلینیک‌های حقوقی دانشگاهی یا برخاسته از سازمان‌های مردم‌نهاد برای ارائه مشاوره حقوقی یا در اختیار گذاشتن وکلای رایگان یا کم‌هزینه فعالیت می‌کنند و به لحاظ قانونی متهم یا وکیل او حق دسترسی به پرونده و اطلاعات آن را دارند. برای افراد کم‌بینا یا نابینا، ناشنوایان و کم‌توانان ذهنی، اجتماعی و روانی، حسب مورد امکانات متناسبی همچون استفاده از خط بریل یا زبان اشاره و نیز راهنماهای ویدئویی با زبان ساده و قابل فهم در دسترس است که از اطلاعات موجود در پرونده آگاه شوند.^۳

در حقوق ایران در مقایسه با اتحادیه اروپا خلاءهای قانونی وجود دارد. قانون‌گذار می‌بایست با اتخاذ تدابیری از جمله وکیل رایگان و یا کم‌هزینه برای متهمان آسیب‌پذیر و نیز یا فراهم آوردن امکان استفاده از ابزارهای خاص مثلاً امکان آگاهی از اطلاعات با خط بریل برای افراد نابینا و کم‌بینا و ... شرایط تحقق این حق در عمل را فراهم سازد.

۲.۲.۲. حق حضور در دادرسی

اصل حضوری بودن فرایند دادرسی کیفری در اصطلاح عبارت است از: «آگاه کردن متهم از فرایند دادرسی کیفری از طریق دعوت او برای حضور در فرایند دادرسی، که به دنبال آن، متهم و یا وکیلش در دادرسی حضور پیدا کند یا به ارسال لایحه دفاعی اقدام کنند» (Zeraat, 2014: 112). این اصل، یادگار دوران نظام اتهامی است (Ashuri, 2002: 19). حضور متهم یا وکیل وی در کلیه مراحل دادرسی کیفری به عنوان یکی از حقوق بنیادین تلقی می‌شود. به‌ویژه در حالتی که متهم، آسیب‌پذیر باشد. بر همین اساس است که ماده ۱۳ دستورالعمل ۱۳/۲۰ اتحادیه اروپا در خصوص حق دسترسی به وکیل در دادرسی‌های کیفری به صراحت بیان می‌دارد که دولتهای عضو باید در اجرای این دستورالعمل، نیازهای خاص مظنونان و متهمان آسیب‌پذیر را در نظر بگیرند. هدف این مقرر این است که این دسته از مظنونان و متهمین را قادر سازد تا به درستی حقوق دادرسی خود را در راستای اعمال یک محاکمه عادلانه استفاده نمایند. از همین رو فراهم آوردن امکان دسترسی معلولان به ساختمان‌های مراجع پلیسی قضایی از طریق استفاده از رمپ به‌جای پله مورد تأکید قرار گرفته است. در صورتی که شرایط مذکور فراهم نباشد برگزاری جلسات در طبقات همکف و یا فراهم کردن ابزارهای کمکی مانند صندلی چرخدار و ... مورد تأکید قرار گرفته است و برای استفاده افراد معلول از تسهیلات، پیش‌بینی شده است که قبل از برگزاری جلسات رسیدگی به دادگاه اطلاع دهند تا دادگاه بتواند جلسه را در مکان مناسب این افراد و با تجهیزات ویژه برگزار نماید.^۴

1. Directive 2012/13/EU of the European Parliament and of the Council on the Right to Information in Criminal Proceedings, May 22, 2012, OJ 2012, L 142 /

2. Ibid: art. 3.2

3. Final Report Access to Justice of Persons with Disabilities, Professor Eilíonóir Flynnr. Catriona Moloney r. Janos Fiala-Butora Irene Vicente Echevarria, December 2019, pp.11-13 and 56-58,

4. Final Report Access to Justice of Persons with Disabilities, Professor Eilíonóir Flynnr. Catriona Moloney r. Janos Fiala-Butora Irene Vicente Echevarria, December 2019, p 46.

به علاوه، مقامات ذی صلاح باید از طرفی همه عواملی را که ممکن است توانایی حق استفاده از وکیل را در مورد آنان به خطر بیندازد در نظر بگیرند و از طرف دیگر می بایست تدابیر مناسبی را برای تضمین اعمال این حقوق پیش بینی کنند.^۱ در قانون آئین دادرسی کیفری سال ۱۳۹۲، حق حضور متهم یا وکیل او در مرحله تحقیقات و محاکمه مطابق مواد ۱۷۸، ۱۹۰، ۳۴۲، ۳۴۵، ۳۴۶ و ۳۴۸ پذیرفته شده است و حتی در برخی جرایم، بدون حضور وکیل متهم، جلسه رسیدگی تشکیل نمی شود. رعایت حقوق طرفین دعوی، از جمله متهم، در ماده ۱ قانون مذکور مدنظر قرار گرفته است. طبق ماده ۵ این قانون «متهم باید در اسرع وقت، به تفصیل از موضوع و ادله اتهام انتسابی آگاه و از حق دسترسی به وکیل و سایر حقوق دفاعی مذکور در این قانون بهره مند شود». همچنین طبق ماده ۶ آن «متهم، ... باید از حقوق خود در فرایند دادرسی آگاه شوند و ساز و کارهای رعایت و تضمین این حقوق فراهم شود». آگاهی متهم از حقوق خود در فرایند دادرسی، نیازمند حضور او یا وکیلش در این فرایند است و همین امر بر لزوم حضوری بودن دادرسی کیفری دلالت دارد. در واقع زمانی می توان مشارکت فعال متهم در دادرسی کیفری را انتظار داشت که خود یا وکیلش در جلسات دادرسی حضور داشته باشند.

ترافعی بودن دادرسی کیفری نیز ایجاب می کند که متهم فرصت و امکان دفاع را در برابر ادعای دادستان داشته و بتواند از ادله استنادی وی آگاه شده و آن را مورد مناقشه قرار دهد. لازمه ترافعی بودن رسیدگی کیفری، حضور طرفین دعوا در دادرسی است. اعم از اینکه در جلسه دادگاه حضور یابند یا در محل دیگری مانند محلی که مورد معاينه محلی قرار گرفته و ادله در آنجا مورد رسیدگی قرار می گیرند. با حضور متهم امکان مواجهه حضوری وی با شاکی و شهود پرونده فراهم می شود و این رویارویی و نیز امکان پرسش از شاکی و شهود یکی از مؤلفه های اساسی اصل برابری سلاح هاست. با انجام رویارویی احتمال انحراف شهود کم می شود و حتی متهم حق دارد از شهود سوال کند. همین امر زمینه اتخاذ تصمیم عادلانه تر را توسط دادگاه فراهم می سازد. این مزایا برای حضور متهم در دادرسی کیفری مستلزم فراهم بودن مقدماتی همچون سلامت روحی ذهنی و حتی جسمی وی است. متهمان آسیب پذیر به دلیل شرایط خاص خود قادر یا مایل به درک و دنبال کردن فرایند رسیدگی کیفری نیستند. از این رو پیش بینی تدبیر یا تدابیر قانونی خاص برای بهره مندی آنها از مزایای حضور در فرایند دادرسی کیفری ضروری است. الزام به استفاده از معاضدت وکیل و پیش بینی آن در قانون و فراهم آوردن امکان استفاده از وکلای معاضدتی برای متهمین آسیب پذیری که استطاعت مالی کافی برای استخدام وکیل ندارند، می تواند تاحدی این نقص را جبران کند.

نکته مهم دیگر اینکه حضور فعال متهمین در فرایند رسیدگی کیفری امکان به چالش کشیدن ادله ارائه شده علیه آنها و تحقق کامل حق دفاع را نیز فراهم می کند. در قانون آیین دادرسی کیفری ما حق متهم مبنی بر انجام تحقیقی خاص یا استماع شهود او، حق درخواست نظریه کارشناس و اعتراض به نظر او و... از جمله حقوق متهمین است که تحقیقات مقدماتی را به سوی ترافعی شدن و تامین بیشتر حقوق متهم هدایت کرده است (Khaleghi, 2015: 169). از طریق برگزاری دادرسی کیفری حضوری طرفین می توانند در مورد موضوع اتهام به مذاکره پرداخته و دلایل یکدیگر را مورد مناقشه قرار دهند. این مهم نیز در خصوص بسیاری از متهمین آسیب پذیر حاصل نمی شود مگر در حالتی که قانونگذار آنان و مشکلاتشان را به رسمیت شناخته و تدابیر قانونی را برای رفع این معضلات پیش بینی کند.

نتیجه گیری

ایستادن در جایگاه متهم در یک دادرسی کیفری به خودی خود، شخص را در موضع آسیب پذیری قرار می دهد. باوجود این، دسته ای از متهمین در دادرسی کیفری به طور ویژه آسیب پذیر هستند. این وصف از عواملی همچون سن، جنسیت، اعتیاد مزمن به الکل یا مواد مخدر، بیماری های جسمی و ذهنی و یا تعلق به یک گروه آسیب پذیر (پناه جویان، اتباع خارجی و...) نشأت می گیرد. در واقع برچسب آسیب پذیر مفهومی وسیع است که هر عاملی که بر دستیابی متهمین به جرم، به عدالت کیفری تأثیر می گذارد، را در بر

1. Directive 2013/48/EU of the European Parliament and of the Council on the Right of Access to a Lawyer in Criminal Proceedings and in European Arrest Warrant Proceedings, and on the Right to Have a Third Party Informed upon Deprivation of Liberty and to Communicate with Third Persons and with Consular Authorities while Deprived of Liberty, Oct. 22, 2013, OJ 2013, L 294/1.

می‌گیرد و خاصیت آن این است که بر توانایی متهم بر درک فرایند دادرسی کیفری و دنبال کردن فعالانه آن تأثیر منفی می‌گذارد و به تبع، محاکمه عادلانه را به مخاطره می‌اندازد. دادرسی منصفانه، برخورداری متهمین از حقوق دفاعی را ایجاب می‌کند و کشف واقع نیز به عنوان هدف دادرسی‌های کیفری چنین می‌طلبد. دستیابی به این مهم در خصوص متهمین آسیب‌پذیر با موانعی مواجه است. به نحوی که از تعامل صحیح با مراجع پلیسی و قضایی و نیز بهره‌گیری مناسب از حقوق دفاعی‌شان باز می‌مانند. از این رو در سطح اتحادیه اروپا، به موجب اسناد و دستورالعمل‌های متعدد، بر غنی ساختن تضمین‌های ارتباطی برای آنان از طریق تقویت حق بر تفسیر و ترجمه و نیز ضرورت آگاه کردن نماینده قانونی یا یک بزرگسال مناسب تأکید شده است. به علاوه، آسیب‌پذیری بر امکان استفاده متهمین از حقوق دفاعی‌شان تأثیر منفی می‌گذارد و بر همین اساس، بکارگیری راهکارهایی در جهت تقویت حق حضور در دادرسی و نیز حق دسترسی به اطلاعات برای آنها پیشنهاد شده است.

در همین راستا در قوانین کشورهای عضو اتحادیه اروپا و در جهت عملی کردن دستورالعمل‌ها و متون بررسی شده راهکارهایی همچون فراهم آوردن امکان دسترسی فیزیکی به مراجع قانونی برای معلولان از جمله استفاده از رمپ بجای پله، تضمین درک ماهیت و محتوای دادرسی کیفری توسط افراد آسیب‌پذیر از طریق استفاده از زبان اشاره برای ناشنویان، خط بریل برای افراد نابینا یا کم‌بینا و استفاده از زبان ساده‌تر یا راهنماهای ویدئویی برای افراد با ناتوانی‌های روانی، ذهنی یا اجتماعی، فراهم کردن امکان دریافت اطلاعات مربوط به حقوق از طریق خطوط تلفنی خاص افراد آسیب‌پذیر، آموزش مجریان قانون و افراد دخیل در مراجع پلیسی و قضایی در خصوص مفهوم آسیب‌پذیری و نحوه تعامل و ارتباط و برخورد مناسب با افراد آسیب‌پذیر از جمله کودکان و نیز سایر دسته‌ها، دسترسی به مشاور حقوقی و وکیل به طور رایگان یا حداقل مقرون به صرفه برای متهمان آسیب‌پذیر، تعامل و استفاده از کلینیک‌های حقوقی دولتی، دانشگاهی یا برخاسته از سازمان‌های مردم‌نهاد برای ارائه مشاوره یا نمایندگی حقوقی کم‌هزینه‌تر، برگزاری جلسات رسیدگی در فضایی دوستانه در جهت کاهش اضطراب و تنش روحی اطفال و نوجوانان و نیز مبتلایان به ناتوانی‌های روانی، اجتماعی، لحاظ شرایط خاص متهمان آسیب‌پذیر به‌ویژه زنان در تعیین وثیقه و ... پیش‌بینی شده‌اند، پرواضح است که استفاده از این راهکارها در قوانین دادرسی کیفری کشورها و بطور خاص‌تر شناخت و به رسمیت شناختن مفهوم آسیب‌پذیری می‌تواند در تحقق آرمان دادرسی کیفری و تحقق دادرسی‌های منصفانه موثر باشد.

در حقوق ایران باوجود مقررات پراکنده و بعضاً راهکارهای حمایتی ویژه برای متهمین آسیب‌پذیر، از جمله حق تفسیر و ترجمه، استفاده از مشاور در دادگاه اطفال، پیش‌بینی استفاده از پلیس زن برای اطفال و زنان متهم، با خلاءهای قانونی زیادی مواجه می‌باشیم. در راستای رفع خلاءهای قانونی موجود پیشنهاد می‌شود آسیب‌پذیری به عنوان یک مفهوم پایه مورد توجه و تعریف قانون‌گذار قرار گیرد و افراد آسیب‌پذیر چه در زمره بزه‌کاران یا بزه‌دیدگان در فصلی جداگانه از قانون شناسانده شوند. در گام بعدی قانون‌گذار می‌بایست راهکارهای قانونی را در جهت حل معضلات این دسته از متهمین در مواجهه با دستگاه عدالت کیفری پیش‌بینی نماید. بیشترین ضعف این دسته از متهمین، مشکلات ارتباطی و تعامل آنها با مراجع پلیسی و قضایی و نیز ضعف در اعمال حقوق دفاعی‌شان است که با راهکارهای قانونی می‌توان آنها را جبران کرد. از جمله اینکه حق آگاه کردن یک بزرگسال مناسب و نیز حق وکیل معاضدتی را برای متهمین آسیب‌پذیر بطور مطلق و بدون محدودیت به رسمیت شناخته و امکان فهم دادرسی کیفری را حداقل بطور غیر مستقیم و از طریق مفسر یا مترجم فراهم سازد.

References:

- Ashuri, Mohammad (2002), **Criminal procedure**, volume 1, 7th edition, Tehran: Samt Publications. [In Persian]
- Ashuri, Mohammad (1997), **Criminal Justice: A Collection of Articles**, Tehran: Ganj Danesh Publications. [In Persian]
- Farahbakhsh, Mojtabi (2006), "The Concept and fundamentals of the Accused's Defense Rights", **The Judicirys Law Journal**, Volume 70, No. 56 and 57, pp. 111-136. [In Persian]

- Gerry, Felicity and Penny Cooper (2017), Effective Participation of Vulnerable Accused Persons: Case Management, Court Adaptation and Rethinking Criminal Responsibility, **jurnal of judicial administration**, 26(4), pp. 265-274.
- Haji Tabar Firouzjaei, Hassan (2011), "The Justifying Reasons of the Differential protection of vulnerable victims in the shadow of criminal sciences", **Private and Criminal Law Research** (Encyclopedia of Law and Politics), Volume 7, No. 16, pp. 11-28. [In Persian]
- Herring, J. (2016), "**Defining Vulnerability**" in **Vulnerable Adults and the Law**, Oxford: Oxford University Press.
- Lore, Mergaerts Prof. Dr. Dirk Van Daele, Prof. Dr. Geert Vervaeke (2018), CHALLENGES IN DEFINING AND IDENTIFYING A SUSPECT'S VULNERABILITY IN CRIMINAL PROCEEDINGS: WHAT'S IN A NAME AND WHO'S TO BLAME? Publisher: Wildy, **Simmonds & Hill Publishing**, pp. 48-71.
- Khaleghi, Ali (2015), **Criminal Procedure**, Volume I, Tehran: Shahr-danesh Publications. [In Persian]
- Mahdavi Far, Azam and Mojtabi Asgharian, Seyyed Mohammad Reza Naqibi (2019), "The Rights of Defendant Women in the Iranian legal System", **Women's Strategic Studies Quarterly**, Volume 21, Number 84, pp. 115-132. [In Persian]
- Mehra, Nasreen (2008), "The System of Criminal Law in England and Wales", **Journal of Islamic Law**, Research Institute for Islamic Culture and Thought, Volume 4, Number 16, pp. 111-93. [In Persian]
- Molazemian, Mohammad Masoud et al. (2023), "The Approach of Criminal Proceeding Systems of Iran, France and the United States to Contradiction Principle at Police Custody Stage", **Journal of Criminal Law Research**, Volume 14, Number 1, pp. 221-248. [In Persian]
- Nazerian, Hossein, Farjiha, Mohammad, Habibzadeh, Mohammad Jafar (2019), "Obstacles of Access to Justice for Women Accused of Sexual Offenses in light of the "Madonna- Whore" Theory", **Journal of Criminal Law and Criminology Studies**, Volume 49, Number 1, pp. 209-221. [In Persian]
- Rahmat, Mohammadreza et al. (2019), "Differential Pre-Trial for Accused Patients", **Medical Law Journal**, Volume 13, Number 50, pp. 109-132. [In Persian]
- Rajabi, Ebrahim (2011), "Female police and the civil rights of women offenders and victims of crime, drugs and psychotropic", **Crime Prevention Studies**, No. 21, pp. 135-158. [In Persian]
- Shahed, Bahark and Nasreen Mehra (2018), "Some of the Characteristics of the due Process Model in the Criminal Procedure Act 1392", **Criminal Law and Criminology Research Journal**, Shahr-e- Danesh Research Institute of Law, Volume 6, Number 12, pp. 5- 30. [In Persian]
- Torabi, Mohammad et al. (2021), "Comparative study of the position of vulnerable groups from the perspective of the Alevi government with human rights and the international community", **Imam Ali's studies**, Institute For Humanities And Cultural Studies, Volume 12, Number 2, pp. 31- 67. [In Persian]
- Van der AA, Suzan (2016), "Variable Vulnerabilities? Comparing the Rights of Adult Vulnerable Suspects and Vulnerable Victims under EU Law", 7 New, **Journal of European Criminal Law**, pp. 1-19.
- Zeraat, Abbas, Ahmadi, Anwar (2014), "The fundamentals and effects of the Presence of the Trial principle of the criminal proceedings", **Criminal Law Research Journal**, University of Guilan (with the participation of the Iranian Association of Penal Law), Volume 5, Number 2, pp. 111-137. [In Persian]

Vots and Documents

- Council Roadmap for strengthening procedural rights of suspected or accused persons in criminal proceedings, [2009] OJ C295/1
- Convention on the Rights of Persons with Disabilities (UNCRPD) 2006
- Directive 2010/64/EU of the European Parliament and of the Council on the Right to Interpretation and Translation in Criminal Proceedings, Oct. 22, 2010, OJ 2010, L 280/1
- Directive 2012/13/EU of the European Parliament and of the Council on the Right to Information in Criminal Proceedings, May 22, 2012, OJ 2012, L 142/1.
- Directive 2012/29 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA [2012] OJ L315/57.

Directive 2013/48/EU of the European Parliament and of the Council on the Right of Access to a Lawyer in Criminal Proceedings and in European Arrest Warrant Proceedings, and on the Right to Have a Third Party Informed upon Deprivation of Liberty and to Communicate with Third Persons and with Consular Authorities while Deprived of Liberty, Oct. 22, 2013, OJ 2013, L 294/1.

Dittrich, 2008:92 Yogyakarta Principles

EU Victim Directive

Green Paper from the Commission on Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union, Feb. 19, 2003, COM (2003) final, def.

Instance T. v UK (1999), ECtHR para 62, 84-89; V. v UK (1999), ECtHR para 86; S.C. v UK (2004), ECtHR para 28-29; Panovits v Cyprus (2008), ECtHR para 67; Plonka v Poland (2009), ECtHR para 38; Bortnik v Ukraine (2011), ECtHR para 43; Blokhin v Russia (2016), ECtHR para 194 and 199.

Panovits v. Cyprus (2009), ECtHR; Shabelnik v. Oekraïne (2009), ECtHR; Pishchalnikov v. Russia (2009), ECtHR; Dayanan v. Turkey (2010), ECtHR

Resolution of the Council of 30 November 2009 on a Roadmap for strengthening procedural rights of suspected or accused persons in criminal proceedings (OJ 2009, C 295/1)

Salduz v Turkey (2008), ECtHR para 54

استناد به این مقاله:

حیدری، الهام (۱۴۰۳)، «حمایت افتراقی از متهمان آسیب پذیر در دادرسی کیفری (با نگاهی به قوانین اتحادیه اروپا)»، پژوهشنامه

حقوق کیفری، دوره ۱۵، پیاپی ۳۰، صص. ۴۵-۵۷

Doi: 10.22124/jol.2024.26391.2445

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی